

Bekötőutak

Tóth Erzsébettel beszélget Ayhan Gökhan

■ *Legutóbb Zalán Tibort kérdeztem erről, de Önnél is érdekelne, mit válaszol. Mikor, melyik írói korszakában érezte magát a legjobban, mikor tapasztalta azt, hogy figyelnek a versekre?*

Zalán Tibor egyik rólam szóló írását Édesanyám ma is a pénztárcájában hordja, szépen összehajtogatva. A gesztuson túl ez azt jelenti, vannak, akiknek a költészet a pénznél is fontosabb. A pénz ugyanis folyton cserélődik, az a pár sor viszont megmarad.

Ha azt nézzük, képesek-e az emberek a költészetre figyelni, nem tekinthetünk el a történelemtől. Amikor a múlt században, 1945-ben a háború véget ért, és az emberek eltakarították a ló- és embertetemeteket, eltemették halottaikat, ha tudták, hazamentek szétbombázott lakásuk maradákaiba, s az iszonyú fájdalom mellett ugyanolyan erővel tört rájuk a béke öröme. Szüleim nemzedéke átélte az újrakezdést, noha csönd egy percig sem volt, azonnal megszólaltak a hangszórók: Egy a jelszónk a béke, Szódd a selymet, elvtárs. Néhány év alatt felépítették a hidakat, újratemették az életet.

Az ötvenes években született nemzedék úgy élhetett le hatvan évet, hogy béke ölelte körül, és a háborút csak filmekben látta, könyvekben olvasta. Erősen cenzúrázott világgépet kapott, hiszen – akár tudták, akár nem – ez zsarnokság volt, a békéért cserébe zsarnokságot kaptak, és óriási hazugságokat. Az utánunk húsz-harminc évvel születettek pedig már nem is tudják elképzelni a háborút, hiszen a szüleik sem élték át azt a léthelyzetet. Hozzáteve, hogy a világ minden részén, minden percben háború dúl. Ukrajnában, Afrikában, a Közel-Keleten, itt-ott, nincs egy perc béke sem. Kenyában a Feltámadás napján gyilkoltak le 148 keresztény diákot. Húsvéti üzenet a Megváltónak.

A versek a legemberibb érzésekről, életről, halálról, istenről, istenhiányról, szerelemről, magányról szólnak, nem lehetnek fontosak egy olyan világban, ahol az igazi kérdések nem jelennek meg. Egy érintésre előtted lehet kedvesed arca vagy egy virágzó cseresznyefa, de a háborúról fogalmad sincs. Az egész élet érintőlegessé, felüle-

tessé vált, nem véletlenül nevezik korunkat látványcivilizációnak. A látvány mindent visz. Minden erődet elveszi a gondolkodástól, és akkor az érzelemtől még nem is beszélünk. A vers a lélekhez szól, minden egyebet elutasít magáról, csak a pusztaság marad. A pusztaság esélye pedig kevés. Hatalmas vattacsomag közepén ülök, a média, a felgyorsult világ, az érintőképernyő mind csak látszat. De veszélyes, mert megszünteti az igazi emberi érzékenységet. A gyerek, aki pályáskorától lövöldözést lát a pici, majd nagy képernyőjén, gyilkolást játszik, s mire felnő, esetleg nem tudja megkülönböztetni az igazi ölést a játéktól. Ez a világ nem kedvez a mély átélésnek, ami a versekhez szükséges. Aki úgy nőtt fel – és én igen, hogy szükségem van a költészetre, mert szerencsém volt, jó szüleim és tanáraink voltak – az megtalálja a költészetet. De az átlag felnőtt ma nem biztos, hogy tudja, ki volt Nagy László. Biztos valami maffiafőnök vagy bankigazgató – gondolja.

A vers sose a nagy tömegeknek szól.

Persze, a költészet mindig kevesek kiváltsága volt, de mi még elcsíptük azt az időt, amikor a közepesen művelten ember is megvett néhány verseskötetet, mert úgy tudta, hogy illik. Pilinszky, Csoóri, Juhász Ferenc. Tudni illet róluk, tehát, ha ott volt a polcon, talán kinyitották. Ma már gyakran könyvespolcot sem terveznek a lakberendezők, mert a könyv macerás. Ott van a gépedben az egész világgépet, de az nem ugyanaz. Úgyse lesz időd elolvasni egy regényt. Mert a pénzért kell loholni, hogy lehessen még egy üres szobád. Lezsák Sándor példáját idézem: kiskorukban egy helyettesítő tanár megkérdezte tőlük, ismerik-e a Himnuszt. Az egyik gyerek azonnal rávágja, én kívülről tudom. Kívülről – mondja a tanár. De belülről tudod-e? – kérdezte, amire persze nem várt választ.

A belső igényt kell megteremteni, a többi magától ragad benned. Ha soha több könyvet nem vehetnék, ami borzasztó lenne, akkor is el lennék a már bennem levő költészettel. A szellemi életem fontosabb a látszátéletemnél, és mindent befolyásol. Ha ez a szellem elsorvad, vége. Né-

meth László a múlt század harmincas éveiben felhívta a figyelmet a hollywoodi film óriási hatására, hogy az európai kultúrát is veszélybe sodorhatja. Jólata bekövetkezett. Ma az elérhető csatornák – beleértve a magyarokat is – hetven százaléka amerikai film. A szellem gyarmatosítása.

Térjünk vissza a versekhez!

Ez a hosszú kitérő kellett, hogy rátérjek: az én első kötetem 1979-ben nagyon jó fogadtatásban részesült, három-ezer példányban jelent meg és el is fogyott. Akkor még voltak újságok, ahol írtak a verseskötetekről. Mind a három újság írt róla: a Népszava, a Magyar Nemzet, a Népszabadság. Fodor András sorozata az azévből megjelent elsőkötetes költőkről minden évben ünnep volt az Írószövetségben, tíz-tizenkét költő volt akkoriban első kötetes. Most ennek, ha jól saccolom, legalább háromszorosa – de ma már nem lehet követni, annyi a kiadó és a magánkiadás. Ugyanakkor a figyelem szétszóródott, csak az ismerőseid keresik a verseidet, ha nem a három legnagyobb kiadó egyike adta ki, amelyeknek van pénze a reklámra is.

Pedig a vers csak akkor kezd el élni, ha kinyitják a könyvet. Ha eljut a könyvesboltokba. Háromszáz példány egy verseskönyvből ma már kockázat. Az akkori közeg figyelt a versekre, mert a vallás betiltása nem szüntethette meg az igényt a földi dolgokon túli kapaszkodásra, a költészet és a művészet szinte valláspótlóként működött. És a háború előtti Nyugat-nemzedék nagy írói azt hagyták ránk, hogy az írott szó számít. Nem csak az számít, hogy hány millió van. A kultúra tiszteletben részesült, még az a szovjet katona is, aki éppen nem erőszakolt meg egy nőt vagy egy férfit, tisztelettel ölelte át azt az embert, akiről megtudta, hogy „piszáttyel”. A nagy Oroszországban az író tekintélynek számított.

1982-ben, amikor egy rendezvényen kiálltam az örjögő közönség elé, akik a Beatricére vártak – mert egy műsorban szerepeltünk –, bizony remegett a lábam. Kiálltam, és addig vártam – kb. két percig némán –, amíg el nem csendesedtek. Akkor elszavaltam a versemet. Végighallgatták, nagy tapsot kaptam. Azóta sem volt ilyen élményem. Ha nem is figyeltek a versekre általában, azért meg lehetett szólítani őket. Hiszen jó tanáraik voltak. John Lennon, Bob Dylan, esetleg Joan Baez. És biztosan tudtak néhány József Attila-verset is. Velük nehéz versenyezni. Nem is kell. Amit én tudok, azt nem tudja más. Persze sok időbe telt, míg ez a biztonság megszületett bennem, és még mai napig is vannak kétségeim.

A versei kapcsán több kritikában megjegyzték a személyeséget. Én inkább egy személytelen egyetemességről beszélnék, ami mindenre és mindenkire kiterjed, tehát amibe mindenki beletartozik. Mit gondol erről? Hol helyezné el a verseit?

A személyesség valóban a legvisszatérőbb jelző, amivel a költészetemet jellemezték, s magam is elcsodálkozom, lehet-e más a költészet, mint személyes. Persze szükség van besorolásra, a kategóriák a kritikusok mankói. Ha a költő nem teremti meg előbb-utóbb a csak rá jellemző vershangot, akkor tehetik ide is, oda is, mindenképp elvész a szürkeségben. Én az első kötetemmel, azt hiszem, megteremttem ezt a hangot. Egy végtelen vers közepe. Én személyesen a világ közepe vagyok, ahogy minden ember az. Ha sikerül jó verset írnom, akkor a személyességem egyetemessé válik. Csoóri Sándor töprengett egyszer: „Nem tudnám megmondani, mi a költészet. De ha elolvasok egy verset, rögtön tudom, költészet-e vagy sem.”

A vers ideje mindenképpen a „maradék” idő, a főleg. Miközben ez adja emberi lényegünket, hiszen ezen kívül csak robotok vagyunk. Viselkedünk, végezzük a napi rutint, orvoshoz megyünk, kiállításokra megyünk – vagy gondolunk rá, hogy kellene menni –, ezek mind kötelességek, és mi marad közben? Képes vagy-e a saját pillanatot megteremtteni, ami igazi lényedet igényli, ez a kérdés. „Letéptem ezt a hangszálat / Már tudhatod az ősz halott / E földön többé sohse látalak / Ó idő szaga hangszálat / És várlak téged tudhatod.” Ez Apollinaire csodája. (*Vás István fordítása*). Ha ilyen pillanatok létrejöhetnek – és ez nyilván egy nagyon személyes élmény –, az rögtön egyetemessé válik. „Irgalom, édesanyám, mama, nézd, jaj, kész ez a vers is!” Ez pedig József Attiláé. Honnan vette a bátorságot, hogy ezt a felkiáltást is bevegje a versei közé? Hiszen a jól felépített, gyönyörű versei, melyeken esetleg hónapokig dolgozott, azok is versek, csak másképp.

Ha eltávolodok a személyességtől, mindig attól félek, iskolás leszek, tanítani akarok, valamit el akarok mondani. Holott az igazi vers az, amikor még én sem tudom, mit akarok mondani. Nem tudhatom. De kíváncsi vagyok rá, és így valamit leírok a létről.

Legutóbbi példám a *Kőrözsza* színpadi előadása utáni egyik beszélgetéshez kapcsolódik. Ez a versciklus párhuzamos monológokra épül, és egy börtönben játszódik. Csak a börtönrel tudtam érzékeltetni, milyen kínosan össze vagyunk zárva néha, esetleg egy közösségben, iskolában, még a családban is. Ez a mű vers is, dráma is, bűnököt követtek el a szereplők, és most a társadalom által rájuk rótt büntetésüket töltik. Lebegtetve van a bűnük, miközben folyton bűn és bűnhődés körül forognak a gondolataik. Persze nem tudom elmondani, nem is akarom. Az előadás után az egyik néző azt kérdezte tőlem, mennyi ebből a személyes élmény. Szinte minden és szinte semmi – válaszoltam kínomban. Mert nem öltem embert, nem drogoztam, mégis hihető szavakat tudtam a

szereplőknek adni. Ez annyira sikerült, hogy a faggatózó épp csak azt nem kérdezte meg: és mikor szabadultál?

Tehát a személyességre csak azt tudom mondani: „Bovaryné én vagyok”. Flaubert óta nincs erre jobb válaszunk.

Egy ilyen komoly és jelentős életmű mellett figyel-e a kritikára? Van-e még a kritikának súlya az Ön életében annyira, hogy esetleg egy-egy észrevételt a későbbiekben írás közben figyelembe vegyen?

Ösztönös és tudatos ember, költő vagyok egyszerre, nem tehetem meg, hogy ne figyeljek minden visszajelzésre, tudattalanul építem be a mellőzést és a figyelmet is. Persze csínján kell bánni ezzel, mert sérült, hisztérikus fúria lennék, ha nem kaptam volna meg azt az önbizalmat, ami pályám kezdetén alakult ki. Miközben persze mindig bizonytalan vagyok – ez természetes. Köszönöm a kérdésben levő kijelentést – komoly és jelentős költő –, őszintén köszönöm, nem biztos, hogy minden pályatársunk egyet ért ezzel. Az jut eszembe, amit egy író mondott a kritikáról: „Lehet, hogy sokaknak nem tetszik, amit írok, de nekem sem tetszik minden ember.” Másrészt az elismerést legkritikább esetben kapom a kritikától, mert ha esetleg van is benne használható jelzés a költészetemre vonatkozóan, mindenképp egy bizonyos közegben jelenik meg, és sajnos jól ismerem az elvárásokat, körülményeket, mindazt, ami befolyásolja a kritikust. Sokszor egy levél, amire nem számítottam, évekig megerősít lelkileg, nem tudom másképp mondani: elhelyez a világban. Jó tíz évvel ezelőtt küldtem először a Holminak verset, mert egyébként máshova küldözgettem inkább, de érdekelt: milyen lehet a Holmiban megjelenni. Réz Pál akkor írt levelét a mai napig őrzöm. Megköszönte, hogy küldtem a Holminak verset, és biztatott, küldjek máskor is. És persze közölték a verset. Ez az elegancia, a figyelem, a kedvesség, hogy a főszerkesztő jelzi: tudja, ki vagyok, számít rám – nagyon ritka. A mai fiatal főszerkesztők nem izgatják magukat. A versszerkesztő válaszol esetleg hetek múlva. Az emberi minőségről van szó. Lehet, ma már nem születnek olyan emberek, akikből később ilyen szerkesztők lesznek.

Hogy látja a kritikusok helyzetét?

A kritikusokat az egészen elvetemült írók a szellem parazitáinak nevezték, hiszen nem teremtenek, csak mások vérért szívják. És létezésük szükségességét folyton bizonyítaniuk kell, ezért aztán kitaláltak egy olyan nyelvet, amit csak ők maguk, a beavatottak értenek. Holott a kritikus valójában az írónál is fontosabb: ő vezeti el az olvasót a könyvhöz. Én kézbe sem veszek egy olyan könyvet, amit nem értek elsőre. Illetve olvasok olyan regényt, amivel meg kell küzdenem, ha van értelme, és ha élvezem. Élvezetpárti vagyok, más kérdés, hogy a manapság legolvasottabb

könyveket nem tudnám elolvasni, ahogy nyilván írni sem tudnék olyat. Az író előzékenysége az olvasóval szemben: az egyszerűség. Na de milyen nehéz azt az egyszerűséget megteremteni! Az utóbbi húsz évben ez a kérdés – a kritika – valójában teljesen átpolitizálódott, de nem hiszem, hogy van-e kor, volt-e, amikor nem így volt. Inkább a világ változott meg annyira, hogy a kritikának sokkal nagyobb súlya lett. Valójában az a pár ember, aki kritikákat ír a legolvasottabb fórumokba – írott és digitális sajtóba –, az irodalomban élet és halál ura. Ha csak az írott sajtónál maradunk, a Magyar Narancs és az Élet és Irodalom kritikusaikról van szó, mert más hetilap nem mérhető ezek súlyához. A Narancs és az És kritikusi mondják meg, ki az író és ki nem. Amiről ők írnak, az hamarosan ott lesz az Írók Boltja kirakatában. A legnagyobb könyvesboltokban oszlopokban állnak ezek a művek a legsilányabb olvasnivalók mellett, hamarosan pedig olvashatjuk őket az AEGON díjra javasolt művek listáján. Ez pedig 2015-ben egy kivételével mind Magvető-kiadvány. Egyszerűen nem hiszem el, hogy a magyar irodalomban csak ott születnek jó művek, csak ezen a körön belül. Aránytalan a tőke- és figyelemelosztás, pontosabban: akinek pénze van, az tud írókat teremteni azokból, akikből akar. Utóbbi már ízlés kérdése.

Milyen szerzők és művek jöhetnek szóba, akikre érdemes lett volna figyelni mostanában?

Hogy ne csak a levegőbe beszéljek: felsorolok pár író és művet azok közül, akik szerintem bővíthetnék azt a bizonyos AEGON-listát:

Zalán Tibor: *Papírváros három*, Kontra Ferenc: *Angyalok regénye*, Marosi Gyula: *A Dunánál*, Ferdinandy György novellái, Vasadi Péter, Kiss Anna és Ágh István versei, Szörényi László esszéi. Abba hagyom, mert ez csak kapásból jutott eszembe a tavalyi könyvekből. Olvastam elég sokat a díjra jelöltekből is, tudom, miről beszélek. De nem az én dolgom a jelölés, ráadásul tavaly nem jelent meg könyvem, nem vagyok érintett. Viszont olvastam egy olyan alpári, minősíthetetlen publicisztikát az egyik jelöltől, hogy azok után nem fogom elolvasni a könyvét, mert ilyen az ember. Aki megbántott, vérig sértett, nem érdekel. Olyan sok olvasnivaló van, kímélem magam.

Úgy érzi, hogy komoly változások következtek be az irodalomban?

Ahogy a társadalom minden szegmenségben, az irodalomban is lejátszódott a hatalom újrafelosztása, csak azok a fórumok, amelyek nem a nulláról indultak – például az Élet és Irodalom, a Magvető Kiadó –, óriási előnnyel rendelkeznek. Ez talán nem is lehetett másként, náluk volt minden, kapcsolati háló, tőke, a jól bejáratott név, infrastruktúra, pontosan, mint a gazdaságban, az

iparban. Ma is az Élet és Irodalom az egyetlen irodalmi hetilap, huszonöt év után. A Nagyítás még meg sem jelent, olyan ellentámadásokat kapott, gúnyos és aljas megjegyzéseket, és az indulat nem csitult akkor sem, amikor működni tudott. Alig bírta néhány hónapig. Pedig hogy tudott volna versenyezni az És-sel? Sehog. Csak létezni akart valami más is. Nem lehetett.

Viszont ez az egész kérdés mára meghaladottá vált, nem lesz jelentősége a fórumoknak, digitális és nyomtatott sajtónak. Ahogy kiszorult az irodalom a Magyar Nemzetből és a Népszabadságból is lassan, azt vesszük észre, hogy csak az olvassa el a könyvedet, akinek a kezébe adod, még ő sem biztos, mert leteszi az elolvasásra váró könyvek tetejére, és mielőtt kezébe venné, már három másik könyv került rá.

Csak azok olvasnak és keresnek, akik már meggyőződtek róla, hogy jó engem olvasni, valahogy közel kerültem hozzájuk. És ilyenek vannak, nincs más hátra, írni továbbra is, mert ez a mániám, és csak ehhez értek. Az irodalom és főleg a vers mindig is egy szűk, szellemi arisztokrácia szükséglete volt, és ma is az. Szétszóródik a figyelem, de ha az igény megmarad, a könyv eljut az olvasóhoz. De az általános szellemtelenség elkészerítő. A Duna Tv pár éve megkapta az Európa legjobb kulturális televíziója díját. Csoóri Sándor idén február másodikán, nyolcvanötödik születésnapján egyetlen percet nem érdemelt ettől a televíziótól. A helyzet katasztrofális. És ne tegyünk úgy, mintha ez nem a legfontosabb kérdés lenne. A nemzet süllyed el, miközben azon szórakozunk, hogy ki tartozik az *elitbe* és ki nem. „A nemzet közös ihlet” – írta József Attila. A hangsúly a közös-ön van. Hiába glancolják ki a belvárost vagy akár egész Budapestet, ha több milliós szegény emberhez hiányoznak a bekötőutak.

Nemzedéktársai közt fontos költőként említhetjük Csajka Gábor Cypriant. Életében egy kötete jelent meg, a második halála után. Mindkét könyv fontos, jó verseket tartalmaz. Ennek ellenére nincs benne a kánonban, keveset beszélnek róla, kevesen ismerik. Mi lehet Ön szerint ennek az oka? Mi alakítja az irodalmi megítéléseket, mert az a gyanúm, hogy sokszor nem a teljesítmény miatt kerül egy-egy szerző a sülyesztőbe.

Kiről beszélnek és hol, erről már volt szó. Az elmúlt évtizedekben olyan változásokat élünk meg, amire a történelemben nem volt példa. Amikor Csajka Gábor Cyprian megjelent köztünk – mert emlékszem, hogy Szikszai Károlyt, Szervác Józsefet, Zalán Tibort, Lezsákot, aki akkor még költő volt és forradalmár (Csordás Gábor szintén), már ismertem, ahogy szinte mindenkit személyesen az induló irodalomból –, egyszerűen elfoglalta a helyét köztünk. Akkor még nem volt vonalas telefonunk sem, nemhogy

mobil; leveleket kellett írunk egymásnak, hetekig várni a válasza, nem volt e-mail, csak a személyes ismeretség számított. Ma meg már alig tudom elképzelni, hogy néz ki az, akivel esetleg évek óta e-mailezek. Tehát Cypriant könnyű volt elfogadni, vonzó jelenség volt, és másféle verseket írt természetesen – mindenki másféléket írt –; valakit Kassák igazán meg, mást József Attila, volt, akit Nagy László. Nehéz kiragadva beszélni róla, mert mi együtt voltunk valakik. Ezt meg is írtam egy könyvben: *Láncok a csuklón* a címe. Korosztályunk életérzése és szerelmeink, barátságaink. Amikor megírtam, egy ismerősöm azt mondta: nem korai neked még memoárt írni? Megdöbbenem ezen akkor, és most már biztosan tudom, hogy nem. Soha nem korai, mert nem tudhatjuk, meddig élünk. És ha nem írom meg azt a könyvet, most még annyira sem tudnék emlékezni rólunk, és az olvasók is kevesebbet tudnának arról a korról. Azóta készülök folytatni, és nincs rá időm. A *Láncok* is azért született meg, mert Cyprian meghalt. Ha akkor, frissen nem írom meg, ma már biztos máshol lennének a hangsúlyok. Egy kritikus azt írta: „Feledhetetlen könyv.” Remélem is. Nekem meg az életem volt, ahogy ez az irodalomban gyakran előfordul. Cyprian sokszor mondogatta, hogy neki csak egy könyve lesz – persze nem hittünk neki. Majd írja sora a könyveit, ahogy mindenki, aki elkezdte – végigmegy ezen a rögs úton. De volt benne valami, ami különössé tette. Gyorsabban élt, mint mi, és intenzívebben. Sokszor évekre eltűnt. Elment vidékre a barátnőjével, pedig akkor már élt a fia. Pihenni akart, kiszakadni a szokványos pocsolyalétből. Ekkor kezdte írni a legszebb verseit és prózáit. Letisztult, légies, szinte angyali versek, miközben érezni a rengeteg emberi szenvedést mögötte. Nagyon szeretem a verseit, de nehéz is olvasni, mert megkínó az a mélyen átélt lét; az igazi, végső kérdések csapnak össze, mint az elektromos kisülés a villámokban, ezekben a versekben. Ezeket a pillanatok közönséges ember csak ritkán éli át. Gyorsan és intenzíven élt, nem törődött a hírnévvel, vagy talán nem tudott beilleszkedni, kívánni a sorát... Ezek közhelyek. Olyan volt, mint egy kelet-európai James Dean. Felragyogni és eltűnni. Szerencsére még olvashatjuk a verseit. Sokat kell beszélni róla, hogy mások is olvassák. Most, hogy már nem élnek, sokszor látom őket együtt: Cypriant és Szervác Jósát. Az egyik ördög volt, a másik angyal. Szervác volt az ördögi figura, jobban is ölte magát, mégis hamarabb halt meg. Nekünk kellett őt Cypivel eltemetni. Nagyon hiányzott nekünk. Ő volt a „rosszabbik felünk”, a tékozló fiú; munkásköltőnek nevezték, ahogy József Attilát is sokszor. Nevetségos. Azért, mert fogott már a kezébe malteros lapátot, és volt fogalma, milyen egy igazi csepeli munkás élete. Ő leírhatta a múlt század nyolcvanas éveiben: „Dö-

gölj meg, Európa.” Ez nem hőzöngés, ez a „Nincsen apám, se anyám” indulata. És annyi évtizeddel halála után, lehet, ma sem írhatna mást. Nem bántam meg, hogy megírtam a történetünket, talán ki kellene adni újra. Vagy folytatni a történetet a mában. Ezért jó írónak lenni: variálhatok a lehetőségekkel, újra teremthetek világokat.

„Majd aztán száz – ötven? – év múlva kiderül, mi marad belőlem. Hogy lesz-e arcom, a könyvek borítóján esetleg, esetleg...” – nyilatkozta két éve egy Tiszatáj-interjúban. Én nem lennék ilyen szigorú, főleg, ha belegondolok abba, hogy az Ön versei már több évtizede időtállóak. Hogyan tekint jelenleg az életművére? Továbbra is kellő szigorral, távolságtartással?

Nem nagyon tekintek az életművemre. Nincs értelme. Azt az alkotó embert, akivé lettem, próbálok olyan kondícióban tartani, hogy még sokat írhattam. Onnan kezdve, hogy elkezdtem írni első tétova soraimat, ez az érzés folyton erősödik bennem: írnom kell, amíg tudok. Nem azért, mert fontosnak érzem magam, hanem rájöttem, hogy minden ember egyedüli. És amit átélek, csak én adhatom át. Nagyon szeretek olvasni, és tudom milyen érzés valami jót olvasni, amittől más ember lesz, amittől megváltozik az életed. Ezért érzem úgy, hogy nem fölösleges, amit csinállok, ha esetleg másnak tudok adni valami hasonlót. Nem tudom megítélni magam, már az is nagy önbizalmat igényel, hogy írjak. A jelenlegi, pillanatnyi irodalomtörténeti könyvekben, a mostani folyóiratokban vagy leírják a nevemet, vagy nem.

Füst Milán azon gyötörte magát – olvasható a naplójában –, hogy Kosztolányit – vagy mást – már megint elé tették a Nyugatban. Az embernek kell a mindennapi megerősítés, és ezt kitől várja? A kortársaitól, akik épp olyan irigyek, bizonytalanok, pökhendiek, mint ő. Velem is megesset, hogy éppen ott voltam a folyóirat első oldalán, ahol nem számítottam rá. Máskor meg nem. Szerencsére olyan vagyok, hogy ez is csak pár napig – óráig – fáj. Aztán kapok egy e-mailt: „kiragyogott az írásod a lapból”. Ez mindig ilyen a kortársaknál. A kortársak nem látják egymást. Az egyikén túl sok a fény, a másikon meg kevés. Miért? Ki tudná megmondani, hogy igazságos-e a fény eloszlása? Úgyhogy inkább nem foglalkozom vele. A következő soron gondolkodom.

A fiatalabb nemzedék már diktatúrától mentes, úgymond szabad övezetben él, ennek ellenére a depresszió, a sértettség és a szorongás nem csökkent. Hogyan látja a mai fiatal író-nemzedéket, lát-e tehetségeket, s mit gondol, könnyebb-e ma pályakezdőként elindulni, mint 20-30 évvel ezelőtt?

A kérdés utóbbi részére könnyű válaszolni. Ma sokkal nehezebb az indulás, mert az irodalom szerepe általában leértékelődött. Persze az a kis kör, brancs, ahova épp ve-

tődtem, megizmosíthatja az önképedet, nagyon is. A fogyasztói társadalomban több a fórum, nagyon megoszlik a figyelem, az se számít már, ki szerepel sokat a tévében, mert melyik tévében? A tévének egyre kisebb a jelentősége, és nemcsak azért, mert a közszolgálati tévéből épp most irtották ki a maradék kultúrát is. Egyszerűen nem számít, olyan sok más lehetőség van. Szerencsére és nagy örömmre személyesen ismerem jó néhány fiatal költőt, és néhányukat szeretem. Főleg azokat, akik nem érzem a mi megosztottságunkat, akik elfogulatlanok. Még. Olvasni nagyon jó őket, mert már az új világról szólnak, más érzékenységgel, pontosan azért, mert másba születtek bele. Ugyanakkor a legjobbakban – ahogy erről már volt szó – az örök emberi jelentkezik, ami nem függ attól, hogy milyen évszázadot írunk. Az ember egy szikrát sem változik. Gonosz, önző, kegyetlen, kicsinyes, gyáva. És szép és szerelmes, nagylelkű, okos, bátor, kérelhetetlenül igazságkereső. Ezért szeretem a fiatalokat – minden megvan bennük, ami az öregekben már fáj. Persze hogy másképp írnak, az lenne baj, ha nem így volna.

Hogy ez a mai demokrácia mennyivel jobb vagy rosszabb mentális lehetőségeket ad, milyen életérzést hív elő – mint a zsarnokság, amiben nekünk kellett éltünk? Nem tudom. A fenyegetettség megerősíti a védekező ösztönöket. A pénz és a pénzuralom ellen harcolni jobb vagy a rabság ellen? De hát a pénz uralma is rabszolgává tesz. Amikor elzárták előlünk a világot, mert nem utazhattunk, és a világ irodalmát is csak alaposan megsűrve olvashattuk; valójában imádkozni sem lehetett félelem nélkül, mégis szerettünk élni. Összehasonlítható-e a mai fiatalokkal, akik lusták leírni azt a szót, hogy szeretlek. Vagy félnek leírni. Mert annyi lány közül választhatnak virtuálisan, hogy közben elfelejtik, mire is ez az egész? Nem tudom.

Azt mondják, megváltozik az agy struktúrája az okostelefonoktól, kutyuktól – az agy egyik része elsatnyul, a másik megerősödik. De a lélek talán nem változik meg. És a művészethez lélek szükséges.

Azt se tudom, ki számít fiatalnak és ki nem, mert én a negyvenéveseket is fiatalnak tartom, és tudom, hogy az irodalomban ez így van. Maradjunk abban, hogy azok közül, akiket fiatalnak gondolok: Iancu Laura, Rózsássy Barbara, Acsai Roland, Pollágh Péter, Nagy Zsuka, Sopotnik Zoltán, Falusi Márton, Halmai Tamás írásait szeretem különösen. De biztos igazságtalan vagyok, mert kihagyok valakit. Tavasszal olvastam egy csodálatos novellát a Kortársban Molnár Vilmostól: *Csicsó után az Isten*. Azt hiszem, remekmű. Megnéztem, hány éves: 53. Az irodalomban nem számít tíz-húsz év. Az irodalomban nincs idő.